

Marek Kulik*

**WŁAŚCIWOŚĆ MIEJSCOWA W SPRAWIE O CZYN
CIĄGŁY. GŁOSA DO POSTANOWIENIA SĄDU
APELACYJNEGO W KRAKOWIE Z 4 LIPCA 2019 R.,
II AKO 94/19, LEX NR 2978569**

Streszczenie: Opracowanie dotyczy problemu określenia właściwości miejscowej sądu w sprawie o przestępstwo stanowiące czyn ciągły. Autor kontestuje stanowisko SA w Krakowie, że miejscem popełnienia całego czynu jest miejsce, gdzie podjęte zostało ostatnie zachowanie wchodzące w jego skład. Autor zwraca uwagę, że dla określenia miejsca popełnienia czynu nie mają znaczenia czynniki istotne dla określenia czasu jego popełnienia. Jednocześnie stwierdza, że czyn ciągły jest popełniony we wszystkich miejscach, w których podjęto którekolwiek z zachowań wchodzących w jego skład. Dlatego właściwość miejscowa winna być ustalona w oparciu o regułę określoną w art. 31 § 1 k.p.k.

Pojęcia kluczowe: właściwość miejscowa, miejsce popełnienia czynu, czyn ciągły.

Gdy przedmiotem sprawy jest czyn ciągły, właściwy miejscowo jest sąd miejsca ostatniego zachowania sprawcy, stanowiącego element czynu ciągłego, bo to wtedy czyn ten został popełniony.

*Marek Kulik, dr hab., prof. UMCS, Katedra Prawa Karnego i Kryminologii, Instytut Nauk Prawnych, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; ORCID: 0000-0003-0191-6558

Pogląd wyrażony w glosowanym wyroku już na pierwszy rzut oka budzi dwa zastrzeżenia. Po pierwsze – nie jest oczywiste, że czyn ciągły w całości jest popełniony w czasie ostatniego zachowania. Po drugie – nawet gdyby tak uznać – jakie znaczenie ma czas popełnienia czynu dla określenia właściwości miejscowej? Drugie ze tych zastrzeżeń pozwala postawić hipotezę, że SA w Krakowie nie dotarł do istoty problemu, nie dostrzegł, co jest istotne dla jego rozwiązania i rozstrzygnął go na podstawie wadliwych przesłanek.

Rzeczywiście istnieją poglądy, że czyn rozciągnięty w czasie jest w całości popełniony w czasie ostatniego zachowania. Kwestia ta przedstawia się różnie w wypadku różnych typów. Czyn jednochwilowy niekiedy z samej swej natury może być rozciągnięty w czasie. Owo rozciągnięcie inaczej wygląda w wypadku czynów z działania, inaczej z zaniechania. W przypadku zaniechania da się bez większych wątpliwości ustalić czas popełnienia czynu na ostatnią chwilę, w której sprawca jeszcze mógł dopełnić ciężącego na nim obowiązku,¹ ewentualnie (choć to stanowisko uważam za wadliwe) na pierwszy moment, kiedy już nie mógł go dopełnić.² W wypadku czynu polegającego na rozciągniętym w czasie realizowaniu znamienia czynnościowego można bronić zarówno poglądu, że jest popełniony w czasie ostatniego zachowania,³ jak też, że jest popełniany w czasie, w którym zachowanie trwa. Nadal jednak mowa o czynie jednochwilowym. Naturalne rozciągnięcie zachowania, polegające np. na tym, że sprawca przez 2 godziny przelamuje zabezpieczenie, aby dopuścić się kradzieży z włamaniem, nigdy nie jest tak znaczne, by problem czasu popełnienia czynu stał się naprawdę istotny. W wypadku znacznego rozciągnięcia takiego zachowania w czasie zasadne wydaje się twierdzenie, że czyn był popełniany przez cały okres realizacji znamion, można też jednak bez wielkiego ryzyka za relevantny uznać też moment końcowy. Jednochwilowość czynu jest do pewnego stopnia pojęciem umownym, jednak jej istnienie zakłada względną zwartość czasu popełnienia.

Nieco inaczej jest w wypadku czynów niejednochwilowych, np. o zbiorowo oznaczonym czynie, trwałych, dwuaktowych i czynu ciąg-

¹ J. Kostarczyk-Gryszka, *Problemy prawa karnego międzyczasowego*, „Nowe Prawo” 1970, nr 9, s. 1250 i n.; K. Buchała, A. Zoll, *Polskie prawo karne*, Warszawa 1995, s. 82; M. Cieślak, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1994, s. 99; B. Kunicka-Michalska [w:] G. Rejman (red.) *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 1999, s. 376-377; W. Świda, *Prawo karne*, Warszawa 1989, s. 366; J. Giezek [w:] J. Giezek (red.) *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 49; A. Wąsek [w:] O. Górniok, S. Hoc, M. Kalitowski, S. M. Przyjemski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *Kodeks karny, Komentarz*, Gdańsk 2005, t. 1, s. 92; M. Kulik, *Głosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 25 marca 2010 r. (IV KK 315/09)*, Lex/EI nr 141909; tenże, *Przedawnienie karalności i przedawnienie wykonania kary w polskim prawie karnym*, Warszawa 2014, s. 273.

² J. Raglewski, *Komentarz do przepisów karnych ustawy z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych (Dz.U.00.94.1037)*, Lex/EI. 2008, nr 37693.

³ B. Kunicka-Michalska [w:] G. Rejman (red.) *Kodeks...*, s. 375; A. Wąsek [w:] O. Górniok, S. Hoc, M. Kalitowski, S. M. Przyjemski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *op. cit.*, s. 91-92.

głego. Często za czas popełnienia przyjmuje się – jak w głosowanym postanowieniu – czas dokonania ostatniego z zachowań składowych.⁴ Jednak można też uważać, że chodzi o cały czas, w jakim czyn ten jest popełniany.⁵

W tym miejscu trzeba odnotować nieprecyzyzność, która przytrafiła się SA w Krakowie. Stwierdza on, że czyn ciągły „został popełniony” w czasie ostatniego zachowania wchodzącego w jego

⁴ Tak odnośnie do przestępstw o zbiorowo określonej czynności sprawczej np. T. Dukiet-Nagórska, *Tak zwane przestępstwo zbiorowe w polskim prawie karnym*, Katowice 1987, s. 173; J. Kostarczyk-Gryszka, *Problem granic realnego zbiegu przestępstw*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 1968, nr 37, s. 25; M. Filar [w:] A. Marek (red.) *Prawo karne. Zagadnienia teorii i praktyki*, Warszawa 1986, s. 29; postanowienie SA w Gdańsku z 11 sierpnia 1999 r., II AKo 199/99, „Prokuratura i Prawo”, 2000, nr 10, dodatek „Orzecznictwo”, poz. 27; wyrok SN z 15 kwietnia 2002 r., II KKN 387/01, Lex nr 52943. Odnośnie do przestępstwa trwałego J. Kostarczyk-Gryszka, *Problemy...*, s. 1250; M. Filar [w:] A. Marek (red.) *Prawo...*, s. 29; J. Śliwowski, *Prawo karne*, Warszawa 1975, s. 45; I. Andrejew, *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1986, s. 240; B. Namysłowska-Gabrysiak [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.) *Kodeks karny. Część ogólna*, Warszawa 2010, t. I, s. 349. Odnośnie do czynu ciągłego wyrok SN z 29 stycznia 1992 r., II KRN 423/91, OSNKW 1992, z. 5-6, poz. 39; wyrok SN z 15 kwietnia 2002 r., II KKN 387/01, Lex nr 52943; wyrok S.A. w Krakowie z 19 grudnia 2003 r., II AKa 257/053, KZS 2004, z. 4, poz. 37; postanowienie SN z 27 września 2011 r., III KK 89/11, OSNKW 2012, nr 2, poz. 12 z głosem krytyczną M. Gałązki, „Prokuratura i Prawo” 2013 nr 1, s. 174 i n.; J. Kostarczyk-Gryszka, *Problemy...*, s. 1250; T. Bojarski, *Przestępstwo ciągłe*, Państwo i Prawo 1995, z. 3, s. 36; A. Marek, J. Lachowski, *Niektóre problemy wynikające z „jednoczynowości” przestępstwa ciągłego*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 11-12, s. 8 i n.; J. Giezek [w:] J. Giezek (red.) *Kodeks...*, s. 48-49; B. Namysłowska-Gabrysiak [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.) *op. cit.*, t. I, s. 349. Tak też P. Kardas, *Zasady odpowiedzialności za przestępstwo popełnione w warunkach ciągłości w świetle regulacji nowego polskiego kodeksu karnego z 1997 r.*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 1999, z. 1, s. 98.

⁵ Ogólnie pogląd ten uzasadnia M. Nawrocki, *Czas popełnienia czynu w polskim prawie karnym. Podstawowe zagadnienia materialno-prawne*, Szczecin 2014, s. 107-156. Odnośnie do przestępstwa o zbiorowo określonej czynności wykonawczej A. Wąsek [w:] O. Górniok, S. Hoc, M. Kalitowski, S. M. Przyjemski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *op. cit.*, t. I, s. 91; B. Kunicka-Michalska [w:] G. Rejman (red.) *Kodeks...*, s. 375; postanowienie SN z 15 lutego 2002 r., WK 1/02, OSNKW 2002, z. 7-8, poz. 58; J. Majewski, *Zmiana ustawy karnej w czasie popełnienia czynu zabronionego*, „Palestra” 2003, nr 9-10, s. 21. Odnośnie do przestępstwa trwałego W. Wolter, *Prawo karne – zarys wykładu systematycznego. Część ogólna*, Warszawa 1947, s. 389-390; K. Czajkowski, *Problematyka czasu popełnienia przestępstwa*, „Palestra” 1966, nr 12, s. 104; J. Śliwowski, *Prawo...*, s. 116; K. Buchała, A. Zoll, *op. cit.*, s. 82; A. Gubiński, *Zasady prawa karnego*, Warszawa 1996, s. 125; uchwała SN z 7 września 2000 r., I KZP 22/2000, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2000, z. 12, poz. 190. Odnośnie do czynu ciągłego: W. Wolter, *Prawo karne. Zarys...*, s. 86; A. Gubiński, *op. cit.*, s. 128; A. Wąsek [w:] O. Górniok, S. Hoc, M. Kalitowski, S. M. Przyjemski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *op. cit.*, t. I, s. 91; M. Kulik, *Głos do uchwały Izby Karnej Sądu Najwyższego z 29 X 2002 r. (I KZP 30/02)*, WPP 2003, nr 3, s. 144; M. Kulik, *Głos do wyroku Sądu Najwyższego z 14 stycznia 2010 r. (V KK 235/09)*, Lex nr 141911; M. Gałązka, *Głos do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 27 września 2011 r., sygn. III KK 89/11*, „Prokuratura i Prawo” 2013, nr 1, s. 179. M. Mozgawa, *Odpowiedzialność karna za bezprawne pozbawienie wolności (art. 165 k.k.)*, Lublin 1994, s. 130-131. W orzecznictwie uchwała SN z 21 listopada 2001 r., I KZP 29/01, OSNKW 2001, z. 11, poz. 21; postanowienie S.A. w Katowicach z 22 listopada 2001 r. (II AKo 400/01), Biuletyn SA w Katowicach 2001, z. 4, s. 1; uchwała SN z 29 października 2002 r., I KZP 30/02, WPP 2003, nr 3, s. 141 z głosem M. Kulika; wyrok SN z 15 września 2005 r., II KK 15/05, Biuletyn Prawa Karnego 2005, z. 2, poz. 1.2.2; uchwała SN z 15 czerwca 2007 r., I KZP 15/07, OSNKW 2007, z. 7-8, poz. 55; wyrok SN z 29 września 2009 r., III KK 105/09, OSNKW 2009, z. 12, poz. 106; wyrok SN z 14 stycznia 2010 r. (V KK 235/09), OSNKW 2010, z. 6, poz. 50; Zuraca uwagole ewolucja poglądów P. Kardasa, który pierwotnie (zob. przypis poprzedni) stał na stanowisku, że czyn ciągły w całości jest popełniony w całości w czasie ostatniego zachowania, a następnie zmienił pogląd – P. Kardas, *Okoliczności wyłączające przestępność lub karalność zachowania a konstrukcja czynu ciągłego*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 1, s. 26.

skład. Rzeczywiście – był on popełniany w tym właśnie czasie, ale był popełniany również wcześniej. Tymczasem z ujęcia wypowiedzi SA w Krakowie wynika, że czyn jest popełniony tylko w tym czasie, i jest to argument na rzecz wiązania skutków prawnych właśnie z czasem ostatniego zachowania. Nie jest to uprawnione. Skoro czyn był popełniany także przez pewien okres przed zakończeniem, skutki te równie dobrze można byłoby wiązać z tym właśnie wcześniejszym czasem.⁶ To, że np. termin przedawnienia karalności biegnie od ostatniego momentu, w którym czyn był popełniany, nie wynika z faktu, że cały czyn był popełniony tylko w tym momencie, ale z faktu, że czas jego popełnienia obejmował m. in. ten ostatni moment.⁷

Nie to jest jednak najważniejsze w analizowanej sprawie. Niezależnie od tego, jak określić czas popełnienia czynu zabronionego rozciągniętego w czasie należy zauważyć, że dla określenia właściwości miejscowej sądu istotny jest nie czas, a miejsce popełnienia czynu. Tymczasem sąd uzależnia określenie właściwości miejscowej nie od miejsca popełnienia czynu, a od czasu jego popełnienia – pisze bowiem, że „właściwy miejscowo jest sąd miejsca ostatniego zachowania sprawy, stanowiącego element czynu ciągłego, bo to wtedy czyn ten został popełniony”. Stwierdzenie to jest wewnętrznie sprzeczne. Nawet jeśli sąd uznał (skądinąd niesłusznie)⁸, że miejsce ostatniego zachowania jest miejscem popełnienia całości czynu zabronionego, argumentacja oparta na określeniu czasu popełnienia czynu nijak ma się do określenia miejsca jego popełnienia.

Już to, iż swój oparty na określeniu czasu popełnienia czynu zabronionego sąd odnosi do miejsca jego popełnienia, budzi wątpliwości. Niezależnie od różnic między czynem o wieloczynnościowo określonej czynności sprawczej i czynem ciągłym, pewne, że stanowią one, wraz z tzw. przestępstwem trwałym, dwuaktowym, i kilkoma innymi, przykłady niejednoznacznej realizacji znamion.⁹ Zapewne ta właśnie okoliczność zwiódła SA w Krakowie. Rzeczywiście – we wskazanych wypadkach realizacja czynu następuje w czasie nieco rozciągniętym. Jednak dla określenia miejsca popełnienia czynu czas jego popełnienia może mieć znaczenie tylko potencjalne i nieprzesądające. Po prostu realizując ustawowe znamiona na pewnym rozciągniętym odcinku czasu sprawca może się przemieszczać w przestrzeni. Rozpiętość czasowa daje mu taką sposobność – może

⁶ Inną sprawą jest, że na gruncie np. przedawnienia karalności skutki prawne wiąże się nie z wcześniejszym czasem popełnienia czynu zabronionego, ale z czasem jego zakończenia. Wynika to jednak nie z okoliczności, że czyn ten został w całości popełniony w tym czasie, ale z tego, że był to najpóźniejszy moment czasowy, w którym czyn ten był jeszcze popełniany. Zob. M. Kulik, *Przedawnienie...*, s. 276.

⁷ M. Kulik, *Przedawnienie...*, s. 287-288.

⁸ Zob. niżej.

⁹ M. Nawrocki, *Miejsce...*, s. 75.

się przemieścić, i część znamion zrealizować w jednym, część w innym miejscu. Słusznie zauważa się, że cecha rozciągnięcia w czasie realizacji znamion czynu może wpływać na wyznaczenie miejsca popełnienia czynu¹⁰, jednak wyłącznie w sensie wskazanym wyżej. Nie powinno być żadnych wątpliwości, że czyn o wieloczynnościowo określonej czynności sprawczej jest popełniony we wszystkich tych miejscach, w których realizowana jest którakolwiek z czynności wykonawczych.¹¹ Zwraca co prawda uwagę pewne wahanie w tej mierze Teresy Dukiet-Nagórskiej. Autorka uważa, że możliwe jest postawienie w tym zakresie dwóch alternatywnych tez. Zgodnie z pierwszą miejscem popełnienia takiego czynu byłoby każde z miejsc, w których popełniane byłyby zachowania cząstkowe. Zgodnie z drugą – miejscem tym jest miejsce ostatniego zachowania sprawcy. Za drugą z tych tez przemawia okoliczność, że pierwsza prowadzi do rozwiązań „niekorzystnych dla sprawcy”.¹²

Pogląd ten nie przekonuje. Słusznie pisze Mariusz Nawrocki, że określeniu miejsca popełnienia czynu zabronionego przez pryzmat miejsca podjęcia ostatniego zachowania sprzeciwia się art. 6 § 2 k.k., gdzie mowa o miejscu działania, zaniechania, wystąpienia lub zamierzonego wystąpienia skutku – bez ograniczeń.¹³ Warto dodać, że w danym wypadku nie można mówić o korzystnej czy niekorzystnej interpretacji dla sprawcy, gdyż ograniczanie miejsca popełnienia czynu do miejsca ostatniego zachowania nie ma uzasadnienia w treści przepisu. Językowo obejmuje on wszak popełnienie czynu w miejscu działania i zaniechania, a literalnie w analizowanym wypadku ma wszak miejsce działanie lub/i zaniechanie w różnych miejscach. Nawet więc gdyby uważać, że istnieje regułą nakazująca wybór interpretacji korzystniejszej dla sprawcy,¹⁴ trzeba byłoby stwierdzić istnienie dwóch różnych wy-

¹⁰ M. Nawrocki, *Miejsce...*, s. 75.

¹¹ R. A. Stefański, *Miejsce popełnienia przestępstwa. Problemy materialno-prawne i procesowe* [w:] A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska (red.) *Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego*, Warszawa 2013, s. 520; M. Nawrocki, *Miejsce...*, s. 76; P. Gacek, *Procedura przekazania materiałów oraz rozstrzygnięcia sporów o właściwość pomiędzy jednostkami organizacyjnymi policji w sprawach dotyczących postępowań przygotowawczych*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2017, z. 3, s. 147.

¹² T. Dukiet-Nagórska, *Tak zwane...*, s. 77.

¹³ M. Nawrocki, *Miejsce...*, s. 77-78.

¹⁴ A dyrektywy takiej nie ma. Istnieje zakaz rozszerzającej interpretacji na niekorzyść wynikający z reguły *nullum crimen, ale to nie to samo*. O ile wynik wykładni mieści się w granicach możliwych językowych znaczeń interpretowanego zwrotu, wolno wybrać znaczenie mniej korzystne dla sprawcy, i nie jest to wykładnia rozszerzająca, lecz adekwatna. A. Choduń, M. Zieliński, *Aspekty językowych granic wykładni* [w:] W. Miemieć (red.) *Stanowienie i stosowanie prawa podatkowego. Księga jubileuszowa Profesora Ryszarda Mastalskiego*, Wrocław 2009, s. 93. Inną sprawą jest, że niekiedy znaczenie mniej korzystne dla sprawcy, ale mieszające się w możliwych językowych znaczeniach, sine ratione ipsum klasyfikuje się jako wykraczające poza językowe znaczenie przepisu. Zob. K. Burdziak, *Kilka uwag na temat możliwości i zasadności orzeczenia wobec nieletniego kary 25 lat pozbawienia wolności* [w:] P. Ostaszewski, K. Buczkowski (red.) *Granice prawa. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Siemaszki*, Warszawa 2020, s. 536.

ników zastosowania dyrektyw językowych. Tu takiej konkurencji nie ma.

Nie inaczej jest w wypadku zrealizowania w miejscach należących do właściwości miejscowej różnych sądów zachowań połączonych węzłem ciągłości, i to niezależnie od tego, czy przyjąć – moim zdaniem wadliwą – wykładnię, zgodnie z którą czyn ciągły jest popełniony w czasie ostatniego zachowania wchodzącego w jego skład, czy też – co uważam za słuszne – jeśli uzna się, że jest on popełniany przez okres wyznaczony czasem od pierwszego do ostatniego zachowania. Ponad wszelką wątpliwość miejscem popełnienia czynu ciągłego jest każde miejsce, w którym popełnione zostało którekolwiek z zachowań wchodzących w skład czynu ciągłego.¹⁵ W obu tych wypadkach mamy bowiem do czynienia z różnymi zachowaniami, ale scalonymi w jedność w sensie prawnym. Dotyczy to wszystkich wypadków czynu niejednochwilowego, w tym i ciągłego. Ten ostatni na mocy art. 12 § 1 k.k. stanowi jeden czyn zabroniony i może stanowić jedno przestępstwo.¹⁶ Skoro zaś z art. 6 § 2 wynika, że czyn zabroniony może być popełniony w więcej niż jednym miejscu, brak przesłanek, by z jakiegokolwiek powodu wyłączać miejsca którejkolwiek z łączonych w czyn ciągły zachowań.

Powyższe oznacza, że nie jest prawdą, iż wyłącznie właściwy miejscowo jest sąd miejsca ostatniego zachowania sprawcy, stanowiącego element czynu ciągłego, lecz to, że miejsce owego ostatniego zachowania jest miejscem popełnienia czynu zabronionego. Ale nie jest to miejsce jedyne, lecz jedno z kilku. Tworzy ono podstawę do ustalenia właściwości miejscowej, ale dzieje się to na podstawie reguły kolizyjnej określonej w art. 31 § 3 k.p.k. Należy zatem uznać, że przestępstwo zostało popełnione we wszystkich miejscach, w których popełnione zostało choćby jedno z zachowań łączonych, a właściwy jest sąd, w okręg którego najwcześniej wszczęto postępowanie przygotowawcze. To zaś oznacza, że głosowane postanowienie jest nietrafne.

¹⁵ M. Błoński, *Praktyczne aspekty dotyczące właściwości miejscowej sądu*, „Przeгляд Sądowy” 2013, s. 7-8, s. 147-148; M. Nawrocki, *Miejsce...*, s. 88.

¹⁶ Por. M. Dąbrowska-Kardas, P. Kardas, *Czyn ciągły i ciąg przestępstw w kodeksie karnym z 1997 r. Nowa kodyfikacja karna. Kodeks karny*, Z. 20, Warszawa 1998, s. 60 i n.; P. Kardas, *Okoliczności...*, s. 15; A. Marek, J. Lachowski, *Niektóre...* s. 11; M. Kulik, *Glosa do wyroku*; M. Gałązka, *op. cit.*; uzasadnienie uchwały SN z 15 czerwca 2007 r., I KZP 15/07, OSN KW 2007, z. 7-8, poz. 55; wyrok SN z 5 lutego 2009 r., II KK 250/08, OSN KW 2010, z. 6, poz. 50; uzasadnienie wyroku SN z 14 stycznia 2010 r. V KK 235/09, OSN KW 2010, z. 6, poz. 50.

Bibliografia

- Andrejew Igor, *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1986.
- Błoński Michał, *Praktyczne aspekty dotyczące właściwości miejscowej sądu*, „Przegląd Sądowy” 2013, s. 7-8, s. 144-158.
- Bojarski Tadeusz, *Przestępstwo ciągłe*, Państwo i Prawo 1995, z. 3, s. 29-43.
- Buchała Kazimierz, Zoll Andrzej, *Polskie prawo karne*, Warszawa 1995.
- Burdziak Konrad, *Kilka uwag na temat możliwości i zasadności orzeczenia wobec nieletniego kary 25 lat pozbawienia wolności* [w:] *Granice prawa. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Siemaszki*, red. P. Ostaszewski, K. Buczkowski, Warszawa 2020, s. 529-539.
- Choduń Agnieszka, Zieliński Maciej, *Aspekty językowych granic wykładni* [w:] *Stanowienie i stosowanie prawa podatkowego. Księga jubileuszowa Profesora Ryszarda Mastalskiego*, red. W. Miemieć, Wrocław 2009, s. 85-94.
- Cieślak Marian, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1994.
- Czajkowski Kazimierz, *Problematyka czasu popełnienia przestępstwa*, „Palestra” 1966, nr 12, s. 98-107
- Dąbrowska-Kardas Małgorzata, Kardas Piotr, *Czyn ciągły i ciąg przestępstw w kodeksie karnym z 1997 r. Nowa kodyfikacja karna. Kodeks karny. Z. 20*, Warszawa 1998.
- Dukiet-Nagórska Teresa, *Tak zwane przestępstwo zbiorowe w polskim prawie karnym*, Katowice 1987.
- Filar Marian [w:] *Prawo karne. Zagadnienia teorii i praktyki*, red. A. Marek, Warszawa 1986, s. 27-32.
- Gacek Paweł, *Procedura przekazania materiałów oraz rozstrzygnięcia sporów o właściwość pomiędzy jednostkami organizacyjnymi policji w sprawach dotyczących postępowań przygotowawczych*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2017, z. 3, s. 137-174.
- Gałązka Małgorzata, *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 27 września 2011 r., sygn. III KK 89/11*, „Prokuratura i Prawo” 2013, nr 1, s. 174-184.
- Giezek Jacek (w:) *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, red. J. Giezek, Warszawa 2012.
- Gubiński Arnold, *Zasady prawa karnego*, Warszawa 1996.
- Kardas Piotr, *Zasady odpowiedzialności za przestępstwo popełnione w warunkach ciągłości w świetle regulacji nowego polskiego kodeksu karnego z 1997 r.*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 1999, z. 1, s. 71-104.
- Kardas Piotr, *Okoliczności wyłączające przestępczość lub karalność zachowania a konstrukcja czynu ciągłego*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 1, s. 5-31.
- Kostarczyk-Gryszka Janina, *Problemy prawa karnego międzyczasowego*, „Nowe Prawo” 1970, nr 9, s. 1245-1270.
- Kostarczyk-Gryszka Janina, *Problem granic realnego zbiegu przestępstw*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 1968, nr 37, s. 7-28.
- Kulik Marek, *Glosa do uchwały Izby Karnej Sądu Najwyższego z 29 X 2002 r. (I KZP 30/02)*, WPP 2003, nr 3, s. 141-145.

- Kulik Marek, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 14 stycznia 2010 r. (V KK 235/09)*, Lex nr 141911.
- Kulik Marek, *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 25 marca 2010 r. (IV KK 315/09)*, Lex nr 141909.
- Kulik Marek, *Przedawnienie karalności i przedawnienie wykonania kary w polskim prawie karnym*, Warszawa 2014.
- Kunicka-Michalska Barbara [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, red. G. Rejman, Warszawa 1999, s. 368-385.
- Majewski Jarosław, *Zmiana ustawy karnej w czasie popełnienia czynu zabronionego*, „Palestra” 2003, nr 9-10, s. 21-32.
- Marek Andrzej, Lachowski Jerzy, *Niektóre problemy wynikające z „jednoczynowości” przestępstwa ciągłego*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 11-12, s. 7-21.
- Mozgawa Marek, *Odpowiedzialność karna za bezprawne pozbawienie wolności (art. 165 k.k.)*, Lublin 1994.
- Namysłowska-Gabrysiak Barbara [w:] *Kodeks karny. Część ogólna*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki Warszawa 2010, t. 1, s. 347-353.
- Nawrocki Mariusz, *Czas popełnienia czynu w polskim prawie karnym. Podstawowe zagadnienia materialno-prawne*, Szczecin 2014.
- Raglewski Janusz, *Komentarz do przepisów karnych ustawy z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych (Dz.U.0094.1037)*. Lex/El. 2008, nr 37693
- Stefański Ryszard A., *Miejsce popełnienia przestępstwa. Problemy materialno-prawne i procesowe* [w:] *Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego*, red. A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska, Warszawa 2013, s. 512-526.
- Śliwowski Jerzy, *Prawo karne*, Warszawa 1975.
- Świda Witold, *Prawo karne*, Warszawa 1989.
- Wąsek Andrzej (w:) O. Górniok, S. Hoc, M. Kalitowski, S. M. Przyjemski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *Kodeks karny, Komentarz*, Gdańsk 2005, t. 1, s. 94-97.
- Wolter Władysław, *Prawo karne – zarys wykładu systematycznego. Część ogólna*, Warszawa 1947.